

CÍM NÉLKÜLI VITAIRAT A TAKTIKUS KRITIKUS ELLEN

„Mások hibáinál csak a magam hibáit szeretem jobban” — mondotta egykor az őszinte kritikus, majd ismét felmászott ifjúságának zsenge fájára, rázta, rázta, ám gyümölcs nem hullott a fáról. Akkor szívére tette kezét az őszinte kritikus, és felkiáltott: „Itt benn, itt benn tiszta voltam, szerettem mások hibáit, ahogy ma is szeretem őket, miért nem termett hát gyümölcsöt ifjúságom zsenge fája?” A fa nem felelt: a fák nem tudnak beszélni. Nem mondhatta el, hogy a kritikus akkor is jobban szerette a maga hibáit, mint a másokét, és a fa hibáit — a fa virágait — mind megette. És az őszinte és vitamindús kritikus most azt mondja: „Igazságtalanok vagytok hozzám, szeretlek benneteket, hiszen olyan jóízű volt a virág, és én szeretem, nagyon szeretem a virágot.” Ám ez a fa nem egy buta fa: nem hajt többé virágot, legalábbis ha a tiszta szívű, őszinte kritikust a közelben érzi.

*

Kovács János őszinte kritikus: mások hibáinál a maga dogmatizmusát még jobban szereti. A szerető gondoskodás hangját halljuk: figyeljünk hát.

*

Hibát elkövetni mindenkinek joga van, ha ez nem fáj másoknak. Ha mégis fájna, akkor legalább vegyük tudomásul mások fájdalmát, mielőtt

* Idézeteinket az Igaz Szó 1972 februári számában megjelent cikkekből vettük.)

újabb hibát követnénk el. Ez etikai kérdés. Ha a kritikában követtünk el hibákat: tanuljunk belőle, s mondjuk el a többi kritikusoknak is, hogy tanuljanak belőle. Ez is etikai kérdés. S ha szemérmesek vagyunk, nem akarván hibáinkról beszélni, tegyük jóvá a kritikusi gyakorlatban azt, amit elkövettünk. Ez is etikai kérdés. De vajon erősebb-e az etika, mint a taktika? Ezt vizsgáljuk egy vitairatban és egy pamfletben: Kovács János és Nagy Pál egy-egy írásában.

*

Irodalomtörténet körül alakul ki a vita, tehát természetes az, ha a történetiség módszertani elvének tisztázása válik központi problémává. Persze ne felejtsük el: az irodalomtörténet: a romániai magyar irodalom története, és hogy „egy nemzetiségi lét irodalmi önmegfogalmazásáról” (Balogh Edgár) van szó. Máris több konkrét mozzanat merült fel: 1) a történetiség elve mint a reális történelem megragadásának módszertani kiindulópontja; és 2) az irodalomtörténet elvének tisztázása; 3) végül a kettő viszonya. Kovács János e mozzanatokot összekeveri és e sajátos vegyületben mindig a maga igazát véli fellelni.

*

Kovács János írásában az elvi megfogalmazások, a tartásos érvek szövete csak arra jó, hogy személyes düheit küllemben elfogadhatóvá szelídítse. Ezt mondja például: „Figyelemre méltó a szerzők igyekezete, hogy könyvükben a romániai magyarság nemzetiségi létének irodalmi önkifejezését minél pontosabban meghatározzák. Balogh Edgár ezt méltatta a könyv alapvető erényeként; magam is ebben a szándékban látom elsősorban a szerzők érdemét.” Ami Balogh Edgár számára

még *igyekezet* (ilyen vagy olyan szintű megvalósítás), az Kovács Jánosnak már csak *szándék*, vagyis valami megvalósulást nélkülöző elvont óhaj, amit értékelni nem lehet. Ha mégis értékeli, az csak az ő jóságosságát mutatja: a felülemelkedés látszatát tanúsító jóságát.

*

Kovács János cikkében vannak bájos mondatok is: „Kántor Lajos és Láng Gusztáv a rendteremtők buzgalmával tetézik az egykori képrombolók fanatizmusát, néhol oly nagy igyekezettel, hogy a régi ikonok helyébe nyomban újakat raknak irodalomtörténetünk díszfalára.” A helyi ízek mellett itt felbukkan az irodalomtörténeti díszfal fogalma. S ha most ehhez hozzátesszük, hogy szerzőnk szerint „a literatura határát nem szabad szűken értelmezni, csupán a művekre korlátozni”, és hogy „az irodalmi jelenség körébe az alkotáson kívül beletartozik a befogadás folyamata is”, akkor elkeseredve vesszük észre: el kell fogyasztanunk a díszfalra aggatott ikonokat, nyilván a díszfallal egyetemben, különben nincs esélyünk a literatura fogalmába helyezkedve az immanens elemzést elvégezni.

*

Kántor és Láng a „Forrás-nemzedék” hitvallását fogalmazzák meg könyvükben, és a kérdés valóban az, hogy ha „a generációs látásmód azonosul a korszerűvel”, akkor a nemzedéki szemlélet érvényesíti-e a történetiséget. (Kovács János) A kérdésen túl egy újabb kérdés. Kovács János írásának kulcsa az a mód, ahogyan ez a kritikus a történetiség vélt törvényeit számon kéri Kántortól—Lángtól. Nem könnyű ezt kihámozni egy olyan szövegből, amely néhány bekezdés után megfeledkezően magáról, minduntalan mást mond,

mint amit addig állított. Példa: „Magát a tulajdonképpen tárgyalt korszakot is alakulásában vizsgálják, és megállapítják mozgásirányát, szakaszainak láncolását, ellentmondásainak keletkezését és feloldását.” Arrébb: „Az első kérdés, amelybe beleütköztem: hogyan minősítik a szerzők a tárgyalt huszonöt esztendő irodalmát? Önálló, egységes irodalomtörténeti korszak ez szerintük, vagy sem?” Ismét arrébb: (Kántor és Láng) „Lényegében három egymást követő szakaszt különböztet meg.” Valóságos bújócska! De miért?

Nyilván arról van szó, hogy az elméletieskedő labirintusban vád születhessék, vád, amely nem elvi, ó, még csak nem is irodalmi, hanem ideológiai jellegű: „Ha nem mutatjuk ki a lényeges különbséget a két történelmi helyzet között, elhomályosul a kontinuitás ténye éppen úgy, mint a diszkontinuitásé, elhalványul az 1944-gyel kezdődő korszak irodalma társadalmiságának újszerűsége.” És mindez egy olyan könyvben, amely éppen ezzel a korszakkal foglalkozik és egy Kovács által is idézett felosztásban (a hőskorszakot, az irodalomszemléleti dogmatizmus és a megújulás periódusát) kizárólag éppen e huszonöt év sajátosságait kutatja. Persze a vád a fontos, a szöveg — nem számít!

*

Vádaskodás: nem érv. Még akkor sem, ha meggyőződéssel vagy meggyőződésből teszik. Vádiratból még nem alakult ki sohasem egy elvileg-logikailag indokolható elméleti álláspont. Kovács cikkének hangvétele atyáskodóan türelmes, csak úgy árad belőle egy elvont humanizmus melege. („Az úttörőké az érdem, övék a felelősség is. Ezért teszem szóvá, hogy Kántor Lajos és Láng Gusztáv »különvéleménye« nolens-volens a kézikönyv sze-

repét tölti be, tanárnak és diáknak tankönyvpótló, egyedüli forrásmunka mai irodalmunk megközelítésére. Mert magánvéleményük az egyedüli, opponens nélkül uralja az irodalmi közvéleményt: az ebből következő felelősséget mintha nem éreznék eléggé a szerzők. S könyvük egyes bírálói sem.") De az *absztrakt* humanizmus nem jó tanácsadó: ha valaki nem felel meg elvont követelményeinek, az bűnösnek bizonyul.

[Humanizmusáról ismert drámaírónk, Deák Tamás, utóbb ilyen álláspontot fogalmazott meg: „Ekkor értettem meg, mennyire igaza volt XIV. Lajosnak, amikor tűzzel-vassal irtotta a quietistákat, a magába forduló szemlélődés egyedüli értelmének apostolait: intézkedéseivel meg akarta gátolni, hogy az ember abbahagyja, amit társadalmi léte kezdeteivel vállalt, földi küldetését. Bizonyára azt sem tűrte volna, hogy alattvalói Godot-ra várjanak...” (Korunk, 1972, 2. sz.) Nálunk ilyen szöveget író még nem vetett papírra: a tűzzel-vassal irtással egyetérteni, ezt példának idézni méltatlan, embertelen dolog. Deák Tamás esetében ez nem véletlen: darabjainak elvont humanizmusából már felrémlt annak veszélye, hogy a szerző előbb-utóbb türelmetlenné válik — ahogy ezt valaki egy magyartalanságában is kifejező igéalkalakkal érzékeltette —, *akartatni* fogja az embereket, „valódi” érdekeik követésére kényszerítvén őket. Az ilyen példák figyelmeztetik a kritikust, de a kritikus nem figyel: *absztrakt* felelősségtudata vádakra ingerli.

(Megjegyzés: Különbén úgy tűnik, hogy Deák Tamás összetéveszti a kvietistákat a janzenistákkal; ez utóbbiakat üldözte XIV. Lajos, az előbbieket csak kiátkoztatta a pápával. *Akartatta* a pápát, hogy *akartathassa* a kvietistákat.)]

*

Történelmietlenségben marasztaltatnak eI, vagyis antimarxizmusban. Szorgalmas a kritikus: visszafelé elolvassa Kántor és Láng cikkeit, hogy a vádat alátámaszthassa. Egy 1970-es Kántor-cikk kapcsán végre kiderül, mit ért Kovács János a történetiségen: „Kántor Lajos a történetiség helyes érvényesítése mellett érvel, szociologizálás ellen hadakozik, néha olyan hévvel, hogy már-már túllő a célon, és gyakorlatilag szinte a historizmus alapvető kritériumainak mellőzését szorgalmazza. Elfogadja ugyanis a fejlődés folyamatosságának elvét, a belső összefüggések dialektikus szemléletét, de mellőzi — vagy legalábbis nem említi — a társadalmi valóság meghatározó szerepét.” Figyeljük a fogalmazást: „már-már”, „gyakorlatilag szinte”, „mellőzését szorgalmazza”, „vagy legalábbis”; az atyáskodás régen nem látott fogalmait olvassuk. De ezen az áron legalább megszületett a vád: a társadalmi valóság meghatározó szerepét tagadják a szerzők, a kritikus tehát a valóságot védi, amikor fellép a torzítások ellen.

*

Kovács János jó szándékában kételkedni nincs jogunk. Állásfoglalása egy torz történelemszemlélet következménye. Számára a történelem: a reális események kronológiája, a történelem szemlélete pedig az események leírása. Ezzel egy olyan eseménysor birtokába jut, amelynek utolsó tagja a szükségszerűség erejével igazolja a megelőző sor minden eseményét. Az irodalom reális története e kronológia tükrözése: minden irodalmi igényű munka úgy szükségszerű, ahogy létrejött. Az érték a reális eseménysor és a tükröző művek összhangjából születik. Minden irodalmi mű *érték*, ha megfelel a történelminek tekintett ese-

ménynek. Az irodalmi mű „hiányosságainak” oka maga a történelem (Kovács számára ez a szociológiai szempont), vagy a helytelen tükrözés (Kovács számára ez az esztétikai szempont). A múlt teljes egészében igazolódott, a „helyesen tükröző mű” pedig az érték rangját kapta. *Íme a dogmatikus szemlélet megalapozása!*

*

Van kritikuskunk cikkében egy megindító vallomás: „Nincsen szándékomban az irodalomszemléleti dogmatizmus eluralkodását a »kor hibájával« menteni, és még azt sem akarom felhozni, hogy mi idősebbek igazi társadalmi bajvívásban verekedtünk és győztünk. Bár a győztesnek rendszerint mindent meg szoktak bocsátani, úgy érzem, felelősséggel tartozunk kommunista meggyőződésünknek, hogy nyíltan beszéljünk egykori hibáinkról. Felkészületlenek és tapasztalatlanok voltunk, és miránk, akkori húsz- és huszon-évesekre hárult a nagy forradalmi feladat nagyja... Az osztályharcban nevelkedtünk, mert az osztályharc éleződése nemcsak »divatos elmélet« volt. Elfojtottuk és magunkba zártuk belső vívódásainkat (mert voltak!), mindent az ellenség fölötti győzelemre összpontosítottunk. Nem vettük észre, hogy már a győzelem pillanatától — sőt talán már a hatalomért folyó harc során — önellenőrzésünk hiányosságai utat engedtek túlzásoknak és torzulásoknak... Későn vettük észre, hogy a győzelem bonyolultabb, mint az érette vívott harc, s akkorra már szemléletünket beidegződések merevítették, elvárásaink pedig megmaradtak egy elmúlt korvalóságnál. Mindezt vállalnunk kell: én, a magam részéről, vállalom is fenntartás nélkül. Különb en nem vállalhatnám az úttörés és a győzelem elégtételét...”

Eddig a vallomás: az önfelmentés lehangoló példája. Kovács János szomorú győztes: neki vállalnia kell a hibákat, különben nem érezheti a győzelem elégtételét. És az elégtétel nevében ítélik: *vae victis!* De *ma* kik a legyőzöttek? Miért kell *ma* Kovács győzelmét ünnepelnünk? Miért hiszi, hogy reá (és az akkori húszévesekre) hárult a „forradalmi feladat nagyja”? A kor hibái mentenek az ő hibáit és azokét, akik hittel, tiszta szívvel hibáztak? Nincs felmentés: csak munka van és jóvátétel.

*

Kovács Jánosék — ő beszél többes számban magáról, ezért tesszük ezt mi is — valóban egy világtörténelmi esemény aktív résztvevői: a hatalomért, a munkáshatalomért folytatott küzdelem harcosai. A győzelemben azonban — és ezt akkori írásaik mutatják — nem ismerték fel az új helyzet alternatíváit, azt, hogy a szocializmus felépítése milyen perspektívákat valósít meg, és milyen világtörténelmi lehetőségei maradnak a meg nem valósultság állapotában. Mindig a megvalósultat dicsőítették, amikor a dolgozók heroikus küzdelmet folytattak, és közben sohasem felejtkeztek meg álmaikról, akkor Kovács Jánosék nem beszéltek az álmokról. Mindent elítéltek, ami nem a győzelem dicsőítése volt. Nem látták a győzelemben rejlő alternatívákat: nem zavarta őket az sem, hogy közben egy másik alternatíva objektív képviselői, vagy azok, akik megkísérelték azt megfogalmazni — áldozatokká lettek. És Kovács Jánosék a marxizmusra hivatkoznak, szakadatlanul a marxizmust emlegetik: nem érzik már a küzdelem melegét, csak az elítélés öröme maradt meg számukra. A győzelmet emlegetik: most, hogy ismét leendő győzelmekért áldozunk,

szinte eszelősen hivatkoznak a múltra, és — úgy látszik — végképp elfelejtették: a marxizmus „a forradalom algebraja“, az a módszer, amellyel a *jelent* megszabadíthatjuk önmaga terheitől, és alkalmassá tehetjük mélyen emberi tartalmak hozzászára.

A múlt hibáiról Kovács János akkor beszél, ha minden érve kifogyott: mintha ő nem lett volna — bevallottan is — a múlt tevékeny részese. Úgy beszél néha, mintha a kor egyetlen feladata az ő akkori reflexióinak meghamisítása lett volna: ám tudjuk, mai hibáit mentegeti, amikor visszafelé igazol. Pedig a kritikus integritását csak az önkritika biztosíthatja.

*

És mi lesz azokkal, akiknek nem volt lehetőségük, akiknek nem volt idejük jóvátenni hibáikat, felülvizsgálni magatartásukat, álláspontjukat? Nyilván ítélni fogunk fölöttük. Mércénk is lesz: mit tettek azért, hogy a világtörténelem feltárukozói perspektívái váljanak a tettek, az irodalmi tettek mércéjévé.

(Kétezer néhány száz éve írta az Öreg Mester (Lao-ce):

Az ég és a föld nem emberi:

néki a dolgok, mint szalma-kutyák,

A bölcs ember sem emberi:

néki a lények, mint szalma-kutyák.

(Lásd: *Az Út és Erény* könyve. Fordította Weöres Sándor, Európa Könyvkiadó, Budapest 1968, 11. l.)

Ő már tudta, hogy „különbség van a látszatok és a törvény között“; de azt is tudta, hogy a látszatok erősebbek lehetnek, mint a törvény. A látszatnak reális léte van, de ez a lét a törvényhez képest nem racionális: szalma-kutya, de élő szalma-kutya, élete azonban, bármennyire erős legyen

is, már nem szükségszerű. Ki látta *akkor* a szükségszerűt, a szocializmus törvényét? Aki látta és sugallta azt a mércét, amely mindennek a tengelyében az embert látja és mindennek a tengelyébe az embert állítja, annak nincs miért félnie, nem kell „fenntartás nélkül” vállalnia hibáit.)

A szocializmus világtörténelmi perspektívája: egy emberibb, emberségében az eddigi társadalmi rendeknél összehasonlíthatatlanul magasabbrendű társadalom felépítése. Egy ilyen társadalomért folyik a küzdelem: ez a mi mércénk. Aki ezt az alternatívát sugallni tudta, annak nem szükséges bocsánatért esedeznie az utókorhoz.

*

Ha Kántornak, Lángnak szemére vethetünk valamit, akkor főként következetlenségük az, amit vitatnunk kell. Hiszen ők is gyakran beleragadtak a tényekbe, a valóságos irodalmi folyamatból azt a pillanatnyi végpontot igazolták, amely jelenleg éppen a Forrás-nemzedék címkéjét viseli. A dogmatizmus elleni fellépésük ezért következetlen. Nem tudták „fogalmilag megragadni” a kort: a kor reális mozgása ezért többnyire egy irodalmi eseményhalmazt produkál irodalomtörténetükben.

*

Gyakran hallani, hogy az immár végtelenbe nyúló Forrás-nemzedéknek szerencséje volt: jobb, nagyobb lehetőségeket biztosító korban születtek. Nem, a Forrás-nemzedéknek nem volt szerencséje: az irodalomnak általában nincs szerencséje, mert ezzel a kifejezéssel nem lehet jellemezni semmilyen művészetet. Mint embereknek szerencséjük lehet, hogy most élhetnek, de mint alkotóknak?! Az alkotóknak *minden* korban szembe kellett nézniük a történelemmel, minden korban

meg kellett küzdeniük a világtörténeti perspektí-
váért. Leleplezni a tényeket: ez minden korban
a legnagyobb feladat. Meglátni a tényekben a
szalma-kutyát: ez minden kor követelménye. Ahol
a világtörténelemért vállalt felelősség találkozott
az emberség konkrét etikumával és ez az üzenet
valóban befolyásolni tudta az emberek érzelmi-
gondolati életét, sőt a cselekvés célkitűzéseit is,
ott nagy mű született. Ezt a mércét a Forrás-nem-
zedékre is alkalmazni kell: könyvük azért lett
mindenekelőtt nemzedéki kiállítás, mert a kor mér-
cójét, mint annyian mások, ők is sok esetben ab-
szolút mércének tekintették. A még meg nem va-
lósultból keveset láttak meg: nem tudták hát a
reális irodalmi folyamatot sem kielégítően értel-
mezni.

*

„...sejteni lehet, hogy a szerzők nem egészen
pontosan mérték fel, miről is volt szó akkoriban,
mi történt a társadalomban és az irodalomban. Az-
tán a sejtésből majd-majd bizonyosság lesz, ami-
kor felfigyelünk arra, hogy mindezt a margóra
helyezett *Félreértett elkötelezettség* alcímmel
közlik a szerzők. Árnyalás, megfogalmazás kér-
dése talán: én azt hiszem, hogy inkább igényte-
lenül teljesített elkötelezettségről kellene beszél-
ni — természetesen az esztétikai mércét meg nem
ütő alkotások esetében. A tömeggel való azono-
sulás, a politika, tehát a szocializmus céljainak
szolgálata nem félreértett elkötelezettség, még ak-
kor sem, ha az írók közvetlenül politizáló műve-
ket alkotnak” — írja Kovács János.

Kovács semmit sem tanult a történelemből, de
úgy tetszik, felejténivalója sem volt sok. Szöve-
gében szinte kibogozhatatlan elméleti kuszaság-
ban kavargó három fogalom: az elkötelezettség, a

tömeggel való azonosulás, a politika fogalma. Pontatlanságaiban rendet teremteni — nem a mi feladatunk. Mégis: a politika és a szocializmus, egy társadalmi rend és egy — bármennyire is jelentős — felépítményi elem azonosítása talán mégsem pusztán elméleti tisztázatlanságból származik. Politikai vádra van szüksége Kovácsnak, ezért a közvetlenül politikai hangvételű irodalmi igényű művekkel kapcsolatos állásfoglalást a szocializmus ügyének minősíti. Közben a politikával való azonosulás a tömeggel való azonosulássá lesz: a nép ügyének elárulása az, ha a közvetlenül politikai tartalmú irodalmi alkotást bírálni mérészelik. Ebből a kuszaságból egyetlen dolog világos: Kovács János a politikát nem csupán különleges jelentőségű felépítményi elemnek tekinti, hanem az összes objektív és szubjektív társadalmi viszonyt bekebelezi a politikába. És miután a politika adott, ezért kritikuskunk valamilyen kizárólagos objektivitást tulajdonít neki, amelyet ő fatalista módon elfogad, és mint ideológus, egyetlen feladatának tartja a helyeslést, a tapsot, és a helyeslés, a taps számonkérését.

Mélyen idegen világba érkezünk: egy ember, aki — úgy tűnik — lemondott a küzdelemről, számon kéri tőlünk életünket, a harcot, és az ő győzelme nevében kéri számon. A perifériára szorult ember szorongásait érzékeljük: túlkompenzál, és már ő maga a központ, a lényeg, a politika.

Ez is bizonyítja: szembe kell végre nézni a nemzetiségi tudat dogmatizmusával, azzal, hogy miképp teljesítették kötelességüket az értelmiségiek: mennyiben voltak kritikuskok — minden lelkesedésük mellett. A ráció szembesítése az értelemmel, az értelem és az érzelem kritikája, a spontán reakciók tudatossá tétele: ez az értelmiségi, a művész hivatása. A költőtől számon kérni

a kor objektív mozgását nem lehet, de a tudatos-
ságot igen. Legalább abban az értelemben, hogy
a kor lehetőségeit képes volt-e érzéki sokszínű-
ségében észrevenni, képes volt-e az elszalasztot-
takat érzékelni.

*

1972: „Ha a vers nem fejezi ki az adott korvaló-
ságot, az emberek érzelmi állapotát, akkor aligha
lehet hitele” — írja 1972-ben, 1952 óta változatla-
nul. Számára a korvalóság és nem a változtatásért
folyó heroikus küzdelem a döntő. Lovagol: csak
nem tudja, hogy milyen a lova; s közben történe-
tiségről beszél, mondván: a ló történetisége az,
hogy átvágtatott az időn, a megengedett se-
bességgel. Tény az, hogy a ló átvágtatott az
időn, de tudnunk kell, minek az idején. A
dolgoknak van idejük, a jelennek van ideje. A
lényeg az, ahogy *most a másért és itt a másért*,
a jobbért, az emberi perspektívák kibontakozá-
sáért harcolunk. Az értelmiségi azzal, hogy a va-
lóság elméleti kritikáját nyújtja, a tömegek az-
zal, hogy a valóságot a gyakorlatban átalakítják,
vagyis a valóságot reális kritikájuk tárgyaként,
nem fátumként, nem sorsként, hanem küzdelmük
erőtereként kezelik. A probléma az, hogy a szo-
cializmus miképp „váltja valóra az *emberiség* re-
ményeit”, vagyis miképp teljesítheti világtörté-
nelmi hivatását. Napjaink óriási erőfeszítései pon-
tosan azt célozzák, hogy a partikularitásból az
egyetemes történelembe lépjen be a szocialista
társadalom. Ebben egyes kritikusok nem sok aka-
dályt jelentenek, de mégis árthatnak. Mert vál-
tozni nem akarnak, de nem is engednek. Követ-
kezetességük mégis jó arra, hogy egy irodalom-
történeti munka kapcsán közéletünk tisztaságáért
emelhessünk szót.

Itt az ideje: harcoljuk végre végig harcainkat.

IDEIGLENES MANIFESZTUM A LÍRA PROVINCIALIZMUSA ELLEN

A költészet erkölcséről szeretnénk szólni, a költészet felelősségéről és nem esztétikumáról. A felelősség erkölcsi kérdés; még az esztétikumban is az. A költészet esztétikai kaland, de felelős esztétikai kaland, az alkotás kalandja. A költő hozzátesz valamit a világhoz, mert a világ megértésének egyetlen módja az, hogy hozzáteszünk valamit a világhoz. A költő új világot teremt, mert ezt a világot akarja megmutatni, ezt a világot, amely a mindennapok érzelmi-gondolati káoszától nem láthatja önmagát; és a jövőbe sem léphet át — a dolgok természeténél fogva —, hogy önmagát láthassa. A költészet igazsága az, hogy az igazság a költészetben érzi meg önmagát, a költészetben hús-vér szubjektivitásba öltözik, élő és eleven lesz, mert látnia kell önmagát, tudnia kell magáról, hinnie kell magában. A költészet igazsága az, hogy az igazság benne találja meg hitét, benne hiszi el, hogy ő az igazság. Az emberek ezt a hitet keresik a költészetben: hinni az igazságban, amely önmagában hisz, átlátni a kuszaságok végtelen hálóján, megpillantani azt, amit csak a költészet mutathat meg, érezni azt, amit csak a költészet varázsa tesz érthetővé.

Kaland a költészet, de a szellem kalandja. A felfedező értelem választhat a formák sokasága közül, de mindig rendező értelem marad. Célja: átlépés a meglévő világon, de csak azért, hogy benne az ember ezt a világot jobban láthassa. A szellem vállalja a kalandot, mert tudja, hogy egyedül belőle indul ki mindaz, amit az ember a végtelenséghez hozzátesz: a végtelen a költészetben megpillantja önmagát úgy, ahogy itt és

most létezik, a végtelen saját magából meglátja benne azt, ami az ember számára itt és most azért jellegzetes, mert a mában az eleven életet jelenti, azt, ami felé a világ mozog, ha jól mozog, mert mozognia kell, és lomha haladását a költészetben és a filozófiában gyorsíthatja meg, mert bennük pillantja meg önmagát meg a végtelen világot.

A szellem kalandja a költészet: de komoly kaland. A költészet felülkerekedik benne az adottságokon, de az adott benne pillantja meg saját realitását: a játékos kilépés a világból — a legkomolyabb kilépés a világból. Ami a költészet formájában, a kilépés módjában pozitív — az játék; a visszanezés, vagyis az, ami kritika, ami rombolás, a látszatra csak negatív tartalom, a negatív mozzanat a költészet igazi pozitív sugallata: a költészet igazsága az, hogy benne a világ saját igazságtalanságát újra átéli, tudomásul veszi azért, hogy lerombolhassa, harcolhasson ellene.

Ezért kockázatos kaland a költészet: mert kockázat a költészet. A hamis érzelem igazsága az, hogy rámondjuk: hamis, az érzelem — az a mód, ahogyan bennünk van a világ — nem hiszi magáról, hogy hamis, de ha a költészet mégis rákiált, és ha hamis voltát eleven önállóságban felmutatja, akkor a hamis érzelem tiltakozva átkozza meg a költészetet. A költészet kockázata az, hogy létevel már eleve bizonyítja: a hamis — létezik; ezért kell felmutatni az igazi érzelmeket még akkor is, ha az igaz csak onnan látható — kívülről —, ahol megszűnik a realitás, akkor is, ha új realitást kell kiizzadnia magából, hogy ezt a realitást átrostálhassa, erre a realitásra rámutatni képes legyen. A költészet — az ellentmondás kockázata, a varázslat kockázata.

A költészet ideológiai státusa: az érzelmeket hordozó gondolat nonkonformizmusa. A költészet

akkor válik társadalmi érvényű költészetté, amikor vállalja a döntést, a rámutatva-kiáltozás ódiómát, amikor vállalni tudja saját szabadságát. Az átlibbenés játéka és a döntés felelőssége, a jelentől való szabadulás és a jelenbe való visszalépés, a ráolvasás és a boszorkányság megátkozása, a jelenlét izgága öröme és az elmúlás fájdalma, az ittlét fájdalma és az elmúlás kéjes izgalma — ez a költészet szabadsága. Az ittrekedés a költészet rabsága; a teljes lebegés pedig dekadenciája.

Az önmagát rabbá tevő költészet — banális igazság ez — nem költészet, hanem csak a provincia apológiája, a provinciáé, amely azt hiszi önmagáról, hogy a világot gyászolja, amikor önmagát mint provinciát siratja, amely saját nyögésében a világ panaszát véli hallani, panaszainak okát pedig csak valahol távol keresi, s közben önmagát elfogadja, mint olyat, ami a szenvedés hordozására ítéltetett; a rab költészet önmagában tobzódik, mert távoli hatalomban látja baljós sorsának hordozóját, és csak önmagát akarja látni, önmagát kívánja fájdalmasan elszenvedni. A rab költészet önmagát költészetnek minősíti, és ezt a költészetet mondja Igaznak. De a költészet nem Igazság, hanem az, ami igaz lesz, ha az átkok megfogannak, ha a világ éppen arra az útra lel, amit a költő csak azért mutatott meg, mert a más akarta önmagának bemutatni.

Ami igaz a költészetből — az a költészet sugallata; csak hogy a sugallat nem igaz, csak a költészetben az. Ami viszont hamis a költészetben, az igaz a valóságban, igaz, mert van, de létezését tagadni kell, hiszen azért vált hamissá a költészetben, mert nincs értelme, ezért el kellene átkozni, ki kellene vetni a világból: a hamis költészet a valóságból azt láttatja, ami benne van ugyan a valóságban, de ami nem kell már belőle;

a hamis költészet hamis, mert nem dönt, nem kockáztat, nem vállal felelősséget. Hamis, mert nincs szabadsága. Csak korlátja van, csak szükségszerűsége van, csak kijelölt medre van; szabadsága nincs. A fenomenológia nem a költészet dolga: a szabadság a költészeté, annak a szabadsága, ahogy az ember hozzáteszi magát a fenomenologikus világhoz, és igaznak fogadja el azt, amiről tudja, még nem igaz; igaznak fogadja el azt, ami igazsággá lehet, és *akkor* majd a fenomenologikum része lehet, de most még nem az, most még csak költészet.

A költészetből ezt a felelősséget, a vállalás felelősségét, a döntés igényét meríti olvasója. Átéli a játék örömét, a szó mágiáját, hogy a szertartás végén észrevegye: döntenie kell, különben nincs többé mágia, vállalnia kell a szabadságot, különben nincs többé költészet, s ha a költészet nincs, akkor szegényebb lett a világ; mert az igazság elvont fogalommá merevült, és az ember, aki elvesztette érzéki látását, nem érzi többé igazságát, csak tudja azt. Ha a tudás hatalom, akkor a költészet a hatalom öröme, bánata, a hatalom gyengesége. A tudás hatalma mindig relatív, mert a hatalom mindig kötöttség és korlát, és gyenge az a hatalom, amely nem tudja magáról gyengeségeit.

A rossz vers magát képzelettel hatalomnak, és olyan szerepben ágál, ami ripacsságra készíti. Bátorsága szerep, csak duhajkodás, csak a felfúvódottság látszatkiállása. Nem lehet jó a provinciális költészet: mindenkibe beleköt, de nincs benne etikai nonkonformizmus — a provinciával szemben, vagyis azokkal a hangulatokkal, érzelmekkel szemben, amelyek körülveszik, nincs benne a kívülállás, a felülkerekedés igénye. Bennragad a mában: olyat mond, amit mindenki el-

mondhat, aki benne él a mában, és nem látja a jelent, olyat sugall, amit azok követelnek tőle, akik a mában csak önmagukat érzik; vagyis nem sugall, vagyis irgalmatlanul megfosztja önmagát a szabadságtól. Aki bennragad a mába, az nem vállal felelősséget, s utálkozik is, átkai meddő szóvirágok: a provinciális költészet — szóvirág-költészet, nonköltészet, a költészet álcájában ez a költészet halála. És mikor ez a „költészet“ leghangosabban veri a dobokat, akkor tudjuk: fél egyedül maradni önmagával, érzi ürességét, érzi, hogy csak az ürességet, nem az úrt, nem a mélységet, csak saját ürességét tudja kifejezni.

A költészet felelőssége: a felelősség költészete, a ripacskodás, a szerepjátszás, a félrevezető tamtamok, a fülbemászó ritmusok és dalok ellen kiáltó költészet. A költészet ott kezdődik, ahol a költő vállalja a jelenlét felelősségét.

A provincia nem hisz önmagában, azért hangos a provincia, mindig kiabálnak a provinciában, mert ott legalább megbotránkoznak az emberek. Pedig a költészet nem él meg az üvöltő önminősítés, önfítogtatás, öntömjénezés légkörében. A költészet harc: a költő harca önmagáért, a világgért. Aki a harcot megkerüli, az csak verset írhat. Akár sok verset is: de aki verset ír, az még nem költő, aki novellát vagy regényt ír, az még nem költő.

Banális igazság ez: de a banálisban van valami megszokott, valami, amit már elfogadtunk akkor is, ha tudjuk, nem helyes; a helytelenség elismeréséhez már a csendes elnézés kapcsolódik, cinkosság: nem minden vers költészet, tudjuk és mondjuk, de a versdömpingben már nem látjuk a dömpinget, s mindenre jót mondunk, nehogy felelősséget kelljen vállalnunk — a rosszért. Mert a vers nem mindig költészet, de a versért, a nem-

költészetért is felelősséget kell vállalni; tudni kell azt, hogy a vers a mi felelőségünk, mert olyan máf fogadunk magunkévá, amelyből vers burjánzik, nem költészet, s ha mégis költészet fakad a mából, akkor már kissé értetlenül nézzük, akár idegen világok egzotikus virágát.

Mert a költészet — tagadás. Ha nem más: legalább tagadás. A szó tagadja azt, amit kimond; a szó az el nem fogadás csodája; a költészet a szó mágiája, a mágia pedig maga a pozitív tagadás. Legalább annak tagadása, amit indításként a költő környezetéből mint énekre érdemest kapott: amiről már tudnak az emberek, amit már tudatosan éreznek, és ezért a költészet újat mondani róla képtelen: új világot kell teremtenie, mert különben belefut abba, amelybe sorsa belevette. A világ állítása: a világ tagadása, az ember állítása: az ember tagadása, a van-világ, a van-ember tagadása.

A költészet erkölcsi állítása: a felelőség. Mint költészet állítja, ez ideológiai funkciója, és ebben van erkölcsisége — önmagával szemben is. A költeménynek joga van játszani; a költészetnek nincs joga erre, mert a költészet joga a jogon kívülség joga. A költeménynek joga van játszani, de a költészet tudja, hogy a csupa-játék-csupa-szó is ideologikum, mert erkölcsi ítéletet hordoz könnyed ágálásában, és a játék mint erkölcsi ítélet — ítélet a költészet felett is. A költészetnek nincs joga játszani — mert a világ még játéknak hiszi önmagát, és jaj annak a világnak, amely játéknak hiszi önmagát. A játék, ha komoly, akkor a játszójáték tagadása. Mert a költészet egyetlen dolgot tud magáról: azt, hogy felelőséggel tartozik. Mint az érzelmek iskolája tartozik felelőséggel azoknak, akik nyelvén eldadogja magát, azoknak, akik befogadói, hallgatói, és akik akaratlanul is be-

iratkoztak ebbe az iskolába, mert mást nem is tehettek, akik már azzal iratkoztak be, hogy megszülettek, és a szó meg a tett adott mezejében a költészet tárgyává lettek. Az ember nem tehet arról, hogy hol születik: de a költészet tehet arról, hogy az ember érzi-e, hol született. Ha a filozófiában az ember a végtelent ragadja meg, hogy helyét, szerepét tisztázhassa, önmagát az objektív struktúrában megismerje, akkor a költészetben ez a struktúra érzékivé válik: a végtelen objektív struktúra és a véges szubjektív érzelmi rend összetalálkozik, hogy létrehozza az önmagát végtelennek érző szubjektivitást.

Van-e olyan költészetünk, amely létrehozza ezt a szubjektivitást? Gyakran úgy érezzük, hogy a titkolt-rejtett helyzetbe ragadás nyomja el a költészetet, mert a belőle áradó duhajság ideológiája elrejteti opportunizmusát, az életet a sorsra háritó etikum pedig kényelmes általánosságokban oldódik fel. Gyakran látszat sorsot teremt ez az irodalom — költészet —, s a baj csak az, hogy olyan sokan igazi életet látnak-éreznek benne. Irodalmunk olyan, amilyent megérdemlünk, de az ember mégis több, mint a költészet; ez az irodalom sokszor nem érdemli meg az embert, aki számára létrejön.

Mert ez az ember nem törődik bele abba, ami- ben irodalma sokszor elégedetten evickél, ez az ember több, mint dohogó irodalma. Hozzáteszi magát irodalmához, mert így természetes, de hozzáteszi irodalmához azt is, ami nincs mindig benne ebben a költészetben: az átfogó szemlélet, a filozofikus szemlélet, a világszemlélet erkölcsi kiindulópontját: a felelősségérzetet. Ha nem is megfogalmazott, ha nem is absztrakt formában, de a döntés formájában, azzal, hogy vállalja a döntést, hogy nem rejtőzik a tehetetlenség magányá-

ba, a sorsmisztifikáció idegenségébe, hanem dönt, tudatosan vállalja a tettet, és vállalja azt is, aminek többet érdemel: a neki szánt költészetet, ami sokszor talán nem is költészet.

Gondolatra, önfelmérésre, tendenciáit tisztázó látásra van szüksége költészetünknek: filozófiára van szüksége. Nem filozófiai költészetet kérünk tőle számon, hanem filozófiai látást. A filozófia, ha filozófia, akkor sohasem provinciális világvi-zió, hanem az egésznek, a totalitásnak átfogó modelle, s mint ilyen, az adott helyzetben való bennragadás egyik ellenszere. A filozófiában a gondolat kiterjeszkedik arra, amit nem láthat, nem tapasztalhat egyetlen kor konkrét embere sem, aki a tudományokra támaszkodva mindent tudhat a világról, de a Világot nem tudhatja. És mégis megragadhatja a Világot: a filozófiában. A filozófia a kozmikus felelősség tudomásul vétele, talaj a költészet számára, nélküle a költészet saját ideológiájába fullad, és ha akarna is, mégsem tud felelősséget vállalni. Az ideológia, a költészet ideológiája csak ideologikusan láthatja magát: illúzióit valóságnak érzi, ha nem találja meg ideológiája és erkölce ellenőrzésének módját: a filozófiát.

Költészetünk jobbára provinciális, mert nem ellenőrzi önmagát sem filozófiailag, sem esztétikailag, és kimerül abban a gyönyörben, amit saját látványa nyújt. Az a költészet, amely nem ellenőrzi magát — az nem meri ellenőrizni magát, nem mer szembenézni magával. Ez az ideológia kiszolgál valamit és valakit, de gyáván teszi, mert csak kiszolgálni tud és nem szolgálni, és gyávaságát duhajsággal leplezi, mert ha még duhaj sem volna, akkor nem kellene azoknak sem, akiket kiszolgál. Pedig szolgálat a költészet, kockázatos-szép-szerény szolgálat, felelős szolgálat.

Szükségünk van a költészetre: fel kell szabadítanunk saját szubjektumunk nyomása alól. Az ilyen költészet: szabadságunk módja. A költészet egyedüli erkölcsi mentsége, hogy tudja magáról — milyen az erkölcs. Az erkölcstelen költészet csak játék, prepubertás játék, infantilis játék: a költészet lényegénél fogva a felnőtt gondolat önkifejezése. És mindent elmondhat ez a költészet, de amit mond, arról mindig tudnia kell: a varázsban felelősség vibrál, nincs olyan mágia, amely csak szertartás, mert a szertartás egy közösség önkifejezése, és amilyen a szertartás, olyan a közösség is.

Szükségünk van a költészetre: de non-provinciális költészetre van szükségünk. Ha költőink vannak, ha vannak íróink, akkor lehet költészetünk, irodalmunk is. Tiszta költészetünk és tiszta irodalmunk, vagy ami ugyanaz: felelős költészetünk. Felelősséget vállalni: ez a feladat. A játéknak vége: kezdődjön végre az előadás.